

canlı bir ticarete sahip olan, ancak Rus işgalleri ve Ermeni saldırıları yüzünden iktisadî sarsıntıya uğrayan ve yüzyılın sonlarına doğru nüfusu 8000'e düşen Bayburt Cumhuriyet döneminde gelişme gösterdi. İktisadî kalkınma ve nüfus yönünden il merkezi Gümüşhane ile rekabet eder hale geldi. Ekonomisi daha ziyade hayvancılık ve ziraata dayanan şehirde peynir, tereyağı üretimi önemli yer tutmaktadır. Cumhuriyet döneminde burada tuğla, kiremit, yem, un, makkarna, irmik fabrikaları ve Et-Balık Kombinasyonu kuruldu. Ayrıca yabancı hayvan postları da şehir ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Bugün yeni bir il merkezi halinde teşkilatlanmış olan Bayburt'ta Kale, Ulucami, Şehit Osman Türbesi, Taşhan, Künbed, Bent Hamamı, Paşaoğulları, Şingâh ve Meydan hamamları başlıca tarihî eserler olarak dikkati çeker. 1927 sayımında 7373 olan nüfusu 1935'te 10.339'a ulaşmış, fakat 1945'te tekrar 10.000'in altına düşmüş (9473), 1955'te 13.107 olmuş, 1960'ta ise yeniden azalmıştır (11.937). 1960'tan sonra düzenli bir şekilde artarak 1970'te 20.145'e, 1985'te 28.068'e, 1990'da da 33.677'ye ulaşmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1990 yılı istatistiklerine göre Bayburt'ta il ve ilçe merkezlerinde yirmi, kasaba ve köylerde 184 olmak üzere toplam 204 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise on sekizdir.

Bayburt şehrinin merkez olduğu Bayburt ili Trabzon, Erzurum, Erzincan ve Gümüşhane illeri ile kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Aydıntepe ve Demirözü ilçelerine ve dört bucağa ayrılmıştır; sınırları içerisinde 177 köy bulunmaktadır. 3652 km² genişliğindeki Bayburt ili-

nin 1990 sayımına göre nüfusu 107.330, nüfus yoğunluğu ise 30 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *TD*, nr. 60; nr. 199, s. 62-69; nr. 387, s. 824-837; nr. 966; BA, *MAD*, nr. 5152, vr. 97^b-107^b; TK, *TD*, nr. 46; nr. 236; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 307; A. Comnène, *Alexiad* (nşr. M. Leib), Paris 1945, II, 29-30; Marco Polo, *Travels of Marco Polo* (nşr. Yule), London 1929, I, 29; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (nşr. Kilisli Mullahim Rifat), İstanbul 1928, s. 246, 477, 479, 535; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Siyâkî), s. 111; Ebû Bekr-i Tihrânî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye* (nşr. Necati Lugal — Faruk Sümer), Ankara 1962, I, 35, 37, 68, 90; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Millet Ktp., Ali Emîrî, VIII. Defter, vr. 125^a; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 396, 398, 458; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 343^b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 344; Osmân, *Tevârîh-i Cedid-i Mir'ât-i Cihân* (haz. Nihal Atsız), İstanbul 1961, s. 20; İsmail Gâlib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Selçukîyye*, İstanbul 1891, s. 92-93; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen age*, Leipzig 1923, II, 121; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1936, s. 241-242, 244; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1962, s. 221; Manandian, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Lisbon 1965, s. 193; *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480* (ed. A. K. Sanjian), Cambridge 1969, s. 83, 85, 255; E. Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 51, 179; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 374; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975; Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *TD*, XXII (1968), s. 57, 60-62; *RE*, II/2, sütün 2275; Rahmi Hüseyin Ünal, "Monuments Islamiques pré-Ottomans de la ville de Bayburt et de ses environs", *REI*, XL (1972), s. 99-127; Besim Darkot — Osman Turan, "Bayburt", *İA*, II, 365-366; V. J. Parry, "Bâybürd", *EI*² (İng.), I, 1128.

İSMET MİROĞLU

BAYBURT KALESİ

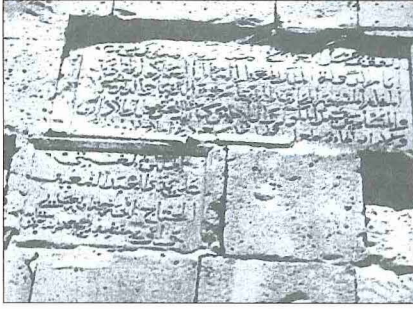
Bayburt ilinde
şehre hâkim bir tepe üzerinde
inşa edilen kale.

Çoruh ırmağının yukarı havzasında ve bu ırmağın kenarında yer alan Bayburt iline hâkim, şehrin kuzeyindeki kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Çoruh nehrinin, etrafını bir yarımada halinde dolaştığı sarp bir tepede ilk defa ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı kesin olarak tesbit edilemeyen bu kalenin Bizans İmparatoru I. İustinianos devrinde (527-565) tahkim edildiği bilinmektedir. Türkler'in Anadolu'da ilk fethettilikleri ve yerleştikleri sahalardan biri olan Bayburt ve civarı 1054-1055'te Büyük Selçuklular'ın, Malazgirt Savaşı'ndan sonra da Saltuklular'ın eline geçmiş, bir ara Dânişmendliler'in elinde kalmıştır. Bu devrelerde de onarılan kaleenin en geniş ve esaslı bir şekilde Selçuklular tarafından tamir edildiği kitâbelerinden anlaşılmaktadır. Buna göre Selçuklu hükümdarı II. Kılıcarşan'ın oğlu ve Erzurum meliki olan Tuğrul Şah (ö. 622/1225) özellikle Trabzon İmparatorluğu'ndan gelecek saldırılara karşı müstahkem bir mevki olan bu kaleyi âdetâ yeniden inşa ettirmiştir. Bir müddet de Akkoyunlular'ın elinde kalan kale 1514 yılında Osmanlılar'a intikal ettikten sonra Kanûni Sultan Süleyman ve III. Murad dönemlerinde de büyük onarımlar görmüştür.

Müdafaa hendeği bulunmadığından iki kat sur ile çevrili olan kale beş veya altı cepheli olup çevresi 2 kilometreden uzun ve yüksekliği 30 m. kadar olan surlarla kuşatılmıştır. İç ve dış surlar arasındaki mesafe 200 metredir. İstinat duvarları ile takviye edilmiş bu surların köşeleriyle muhtelif yerlerinde yarım daire, dörtgen, üçgen şeklinde burçlar yer almaktadır. Dış surlar, kaleye heybetli bir manzara veren yalçın kayalar üzerine yapılmıştır. 1647'de Bayburt'u ziyaret eden Evliya Çelebi kale içinde 300 evlik bir mahalle ile Ebû'l-Feth Camii'nin bulunduğunu yazmaktadır. Yine onun bildirdiğine göre kalenin doğu ve batıda iki büyük kapısı bulunmaktadır. Üç kat demirden yapılmış doğudakine Demirkapı, diğerine ise Nöbethâne Kapısı denilmektedir. Asırlar boyunca Trabzon-İran transit yolu üzerindeki önemli bir konaklama yeri olan Bayburt'la bu yolun

Bayburt
Kalesi'nin
şehirden
görünüşü

Bayburt Kalesi'nin Nöbethâne Kapısı'ndaki tamir kitâbesi

muhafazası için önemli bir müstahkem mevki olan kalede 1520 yılına ait bir kayıttta 397 muhafız ve külliyyetli miktarda top, tüfek ve savaş malzemesi bulunduğu belirtilmektedir. Zaman zaman işgal ve tahribata uğrayan kale ve buradaki mahalle son olarak 1828 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ruslar tarafından büyük çapta tahrip edildikten sonra 1980'li yıllara kadar kendi haline terk edilmiştir. Bu tarihten sonra tamamen yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bazı kısımları tamir edilmiş de mahallesi ve camii ihya edilmemiştir. Kitâbelerden anlaşıldığına göre kale Tuğrul Şah'ın saray hizmetkârlarından "sipehsâlâr", "üştâdüddâr" lakaplı mimar Ziyâeddin Lü'lü eliyle tamir edilerek bazı burçlar inşasıyla da takviye edilmiştir. Surların şehre bakan yüzünde Tuğrul Şah'ın karısı Hatice Sultan'ın inşa ettirdiği burcun nehihile yazılmış tek satırlık kitâbesi 1936 yılına kadar mevcutken günümüzde kaybolmuştur.

Bayburt Kalesi, Dede Korkut hikâyelerinden "Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyunu Beyan Eder" adını taşıyan hikâyede Beyrek'in (Bey Böyrek veya Bamsı Böyrek) fethedip ün kazanmak üzere yola çıktığı kaledir. Fakat Beyrek kaleye varmadan esir edildikten sonra bu kalenin zindanına kapatılmış, söylediği türküyü duyan kralın kızı kendisine âşık olmuş ve onu zindandan kurtarmıştır. Etrafına yeterli kuvvet toplayarak bir gece baskın yapan Beyrek keçilerin boynuzlarına dikilmiş mumlarla kaleyi muhasara edince kral korkup kaleyi teslim etmiş ve Beyrek kralın kızı ile evlenmiştir. Çeşitli varyantlarıyla günümüzde de Bayburt ve civarında yaşayan bu halk hikâyesi kalenin halk muhayyilesindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemül-büldân*, I, 307; Marco Polo, *Travels of Marco Polo* (nşr. Yule), London 1929, I, 49; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 344-346; *Düvel-i İslâmiyye*, s. 219; Max von Berchem, *Arabischen Inschriften aus Armenien und Diyarbekr*, Caire 1907, s. 31; Hammer (Atâ Bey), I, 73; Kâtib Ferdî, *Mardin Mülûk-i Artukiye Tarihi (944/1537-1538)* (nşr. Ali Emîri), İstanbul 1331, s. 66; Ali Kemâlî, *Erzincan*, İstanbul 1932, s. 55; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1936, s. 229; Hasan Fehmi Turgal, *Anadolu Selçukları*, İstanbul 1939, s. 12; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, I, 73; Sait Demirdal, *Bütünûyle Uluborlu*, İstanbul 1968, s. 86; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul 1973, s. 31-58; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 120-121; Kemal Yanbey, "Bayburt Varyantına Göre Beyböyrek Masalı", *TFA*, VI/137 (1960), s. 2283-2286; Osman Turan, "Bayburt", *IA*, II, 365, 367.

İBRAHİM ARTUK

BAYBURT ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

BAYBURTLU ZİHNİ

(1797-1859)

Saz şairi.

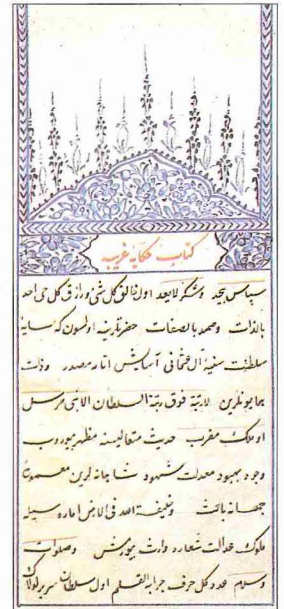
Bayburtlu Hacı Osman Efendi'nin oğludur. Asıl adı Mehmed Emin olmasına rağmen bütün şiirlerinde Zihnî mahlasını kullanmıştır. Doğum yeri olan Bayburt'ta başladığı tahsilini Trabzon ve Erzurum medreselerinde tamamladıktan sonra yirmi yaşlarında İstanbul'a gitti. Bazı devlet büyüklerine sunduğu kasideler sayesinde Dîvân-ı Hümâyun Kalemî'ne kâtip oldu. On yıl sonra 1826'da tekrar Bayburt'a döndü. 1828-1829 Rus istilâsı sırasında memleketini terk ederek Erzurum'a gitmek zorunda kalan Zihnî orada önce Morali Derviş Paşa'nın, daha sonra Erzurum valileri Rauf, Galip ve Eğinli Sâlih paşalarla Hazinedarzâde Osman Paşa'nın kâtipliklerini yaptı. Bir süre sonra tekrar İstanbul'a gidip Çanakkale muhafızı Vâsıf Paşa'ya mektupçu oldu. 1838'de hacca gitti, geri dönüşünde tahta çıkan Sultan Abdülmecid'i bir cülûsiye ile tebrik etti. Tertip ettiği divanını 1839'da Bâbiâli'ye takdim etmesi üzerine "hocalık" rütbesiyle taltif edildi. Gözlüklü Reşid Paşa'nın divan kâtipi olarak donanmayla Akkâ'ya gitti, oradan Mısır'a geçti, Mısır'dan tekrar İstanbul'a döndü. 1846 yılında Sadrazam Sârım Paşa'nın emriyle önce Hopa, sonra Of mal müdürlüklerine tayin edildi.

Vâsıf Paşa'nın Trabzon valisi olması üzerine azledilip daha sonra sırasıyla Ünye, Karaağaç, Sürmene, Vakfikebir, tekrar Ünye mal müdürlüklerinde bulundu.

Ünye'de ikinci defa görevliken hastalanan Zihnî istifa ederek Trabzon'a döndü (1858). Burada Bayburt'u özleyen şair kendini biraz iyi hissedince Bayburt'a dönmeye karar verdi ve bu yolculuk sırasında Trabzon'a dört saat mesafede Olasa (Maçka ilçesine bağlı Bahçekaya) köyünde bir anda vefat etti.

Zihnî, her asırda mevcut olan birçok benzeri gibi taşrada, devrinin edebî muhitlerinden uzakta yetişmiş ve bu muhitlere ancak şahsiyeti teşekkül ettikten sonra girmiştir. Bir aruz şairi olan Zihnî'nin halk şiiri geleneklerine oldukça açık bir muhitte ve devirde yetişmesi, onu hece vezni de kullanmaya yöneltmiş ve hece vezniyle yazdığı şiirler kendisini devrin en dikkate değer sanatkârları arasına koymuştur. Zihnî, hem aruz hem de hece vezninden yürüyen zevki hece vezni geleneğinde birleştirmeye çalışan ilk şairdir. Ahmet Hamdi Tanpınar onun, Bayburt'un Ruslar tarafından işgali üzerine kaleme aldığı ve Nevres Paşa tarafından şehnaz, Sadettin Kaynak tarafından da tâhir-büselik makamında bestelenen "Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş" mısraıyla başlayan meşhur şiirinde ulaştığı şekil mükemmelliği ile koşma tarzını âdetâ değiştirdiğini öne sürer.

Zihnî'de dil hece ile yazdığı şiirlerinde kısmen sade iken aruzla yazdığı şiirlerin-

Bayburtlu Zihnî'nin *Kitâb-ı Hikâye-i Garibe* adlı eserinin ilk sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 6649)